

Illyés Gyula

BÖLCSŐKUTATÓK

A kívülálló nehezen érti meg a magyarok Kőrösi Csoma-kultuszát. Egy lelkes diák útra kerekedik, azt tűzve maga elé, hogy megleti őseinek szülőhelyét, anyanyelvének eredetét. Ezt azonban nem leli meg. Nem kis részben azért, mert közben két másik népnek tesz nem mindennapi szívósággal és hősiességgel nem közönséges szolgálatot. Megszerkeszti élete főművéül az első tibeti-angol szótárt.

Hála és elismerés ezért természetesen elsősorban a tibetiek s az angolok részéről a helyénvaló. Kéretlen kérkedésnek, tolakodásnak hat, ha mi ez alkalomból lődözünk ünnepi rakétákat. Akaratlanul elvonva a fényt és a figyelmet arról, aki – nem kevesebb hősiességgel – ezt a célt elérte; azokról, akik – nem kevesebb szívósággal – nyelvünk eredetét helyes nyomra keresték.

A magyar nyelv ősterületére első fölfedezőként Reguly Antal érkezett.

Mintha eredetkutatásaink eredményeit kongan idegen fővárosokban szeretnénk zsűrítetni. Reguly homályba szorításának a századfordulón csaknem a párja esett meg. Ez Munkácsi Bernáttal. Anyanyelvünk meglelt forrásvidékének legszorgalmasabb fölásója ő. Egy életen át végezte ezt, önfeláldozóan, megfelelő eszközök nélkül is csüggedetlenül, nyomasztó ismeretlenségben. Ugyanakkor az ugyancsak mellékútra tévedt Vámbéry Ármin világhírnévre tett szert, királyi komaságra, véletlenül ugyancsak Angliában; évtizedeken át nem győzött a tapsok irányában forogni egy esendő pódiumon.

Mindez a mienk s mégsem mienk fény visszahatott ránk, különös sugártöréssel. E tudomány sajátosan hazai kérdéseiben is távoli nézőpontok

kezdték hódítani. Rafael még oly daliásnak festette Attila vitézeit, akár Arany János vagy a székyeli monda. Némely nyugati krónikás azonban gorilláknak és emberevőknek rajzolja őket, semmi kétség, hogy a hajdani félelem és megszegyenülés lázképei alapján. A történelmi valószínűség, hogy Árpád törzse hún eredet volt. A hún magyar rokonság a költészetben kívül úgy áll, hogy amivel egykor oly lehengerlően cáfolták, az éppoly lehengerlő cáfolatban részesült, azaz, tudni a kérdéstről körülbelül annyit tudunk, mint eleinte. Ejtsük csak ki azonban, akár úgynevezett műveltebbek közt, ingerültség vág elébe az indokolt tudásszomjnak: legenda!

Így van ez őskori múltunk nem egy területén. Holott nem csak a földérintendő részlet a rengeteg, hanem az újraértéklendő is. Legeredményesebbnek a nyelvészeti kutatások bizonyultak. Nem árt tehát végigmenni egyszer tárgyilagosan e probléma-táj főútjain. Itt még az úgynevezett tájékozottaknak is gyermekek ajkára való kérdéseik vannak, az én tapasztalatom szerint is.

*

– És beszéltél magyarral?

– Találtál magyart?

Türelmetlenül, a mondat végét sem várva meg, szavaim hallgatói szinte szabványszerűen ilyen kérdéssel akasztottak félbe, amikor épp belemelegedtem a történetbe, hogy ezer meg ezer kilométerre kelet felé, elrejtetten, a magyaroknak még vannak rokonaik, s hogy kéretlen műkedvelőként egyszer én is megízleltem a nyomozás izgalmát. Szülőfalumban meghitt családi körben akasztottak

meg ezzel a kérdéssel. A nyakak előrehajoltak, a szemek megcsillantak. E kérdés nem mai.

Ezzel sürgették beszédre annak idején Reguly Antal is a közvélemény hangadóí. A tudományos felfogással szemben – ezt az érdeklődést ő népiesnek nevezte, „amennyire tisztán a szív módosítlan érzéseivel karoltatik fel”.

De megakasztottak ilyenfajta kérdéssel nemegyszer művelt barátaim is, ha sor került beszélgetés közben a nyelvrokonságra, s arra, hogy mennyi akadályon, útvesszőn át sikerült a magyar nyelv és a magyar nép eredetét kideríteni. Hisz iskoláskönyvből tanulták, hogy Julián barát, IV. Béla követe, közvetlenül a tatárjárás előtt még azzal a hírrel tért meg: beszélt Ázsiában ősmagyarokkal, s hozzá magyarul beszélt velük.

Jól elképzelhetjük, milyen izgalommal hallgathatták ezt a világos, pontos híradást annak idején Budán.

Mi másképp is álmodhatja egy nép a hajdan elvesztett testvérek megtalálását? Árpáddal, ma már bizonyosan tudjuk, az ősi magyarságnak csak egy része érkezett el a Kárpátok hágóira. A nép másik fele, talán a nagyobbik, ott maradt az őshazában, vagy útközben maradt el. Természetes, ha mindenki azt hiszi, hogy ma is olyanok, mint mikor elszakadtak tőlünk, sőt olyanná váltak, mint amilyenek mi vagyunk. Tehát igen egyszerűen meg lehet találni őket, csak éppen el kell értük menni. Hogy esetleg hosszú lesz az út és veszélyes? Milyen veszélyes őserdőkön és sivatagokon vágta át már a kutatók, hogy egy-egy vad és nekik vadidegen népet megismerjenek! Gyakran azt sem tudták, kiket fognak találni. Mi meg testvéreinket keressük.

A hajdan elszakadt testvéreket őserdőnél és sivatagnál is nagyobb akadály rejtette. A feledés óceánja.

Ma már tudjuk, hogy ezer és ezer kilométerre tőlünk hol él az a kevés nép, amely rokonainkból megmaradt. De az elszakadás után ezer meg ezer esztendő kellett, amíg megtudtuk, hogy egyáltalában élnek. És azután is még mennyi idő, amíg úgy-ahogy felismertük őket, és nyelvükből, az ősi közös nyelvből valamit megértettünk. Bennünket a rengeteg út, őket a rengeteg idő viselte és változtat meg, szinte a felismerhetetlenségig.

Igen, beszéltem magyar rokonnal – feleltem nemegyszer a türelmetlen kérdésre. – De már csak néhány szót. A közös nyelven már csak dadogni tudtunk. A hajdani szoros kapocsból rokoni szál már csak annyi maradt, mint mondjuk a német és a francia nyelv között, amelyek szintén közös forrásból erednek.

De milyen fáradságos, kalandos és izgalmas kutatás után jutottunk el a magyar nyelv ősi forrásának felfedezéséhez is!

*

A rokonságot ahogy a kérdés egyik legkitűnőbb tudósa, Zsirai Miklós könyvében összefoglalja – nem mi fedeztük fel. A véletlen vetette fel először.

Abban az időben, amidőn nálunk Mátyás király uralkodott, az oroszok háborúskodni kezdtek az Urál vidéki és szibériai népekkel, hogy a kereszténységet terjesszék. A sok között egy kicsiny, de harcias néphe ütköztek. Ezt a népet jugornak, hazáját pedig Jugriának nevezték. Az oroszok a magyarokat akkoriban ugoroknak, Magyarországot pedig Ungriának hívták. A két nép és a két ország neve közti hasonlóság sokaknak feltűnt, megindított némi találgatást.

Akkortájt a római pápai udvar sokat foglalkozott azzal, hogy a görögkeleti oroszokat és az Oroszországban élő, még pogány népeket a katolikus hitre térítse. Gyakran utaztak hittérítők keletre. Volt köztük egy veronai pap, aki nyilván magyarul is tudott, ha ugyan nem magyar származású volt. Ez volt Julián után az első, aki a Távol-Keletről azzal a hírrel tért meg, hogy ott olyan népet talált, amely majdnem úgy beszél, mint a magyar. Nyilván az Urál vidéki jugorokhoz vetődött el. Az ő elbeszélése nyomán írhatta a tudós pápa, II. Pius, 1458-ban, hogy a Duna mentén lakó magyarok ezeknek a szittyáknak is nevezett jugoroknak a rokonai; „mert nyelvük egyforma”.

Ez a jugor nép ugyanaz, amelyet ma vogul-osztjáknak nevezünk. Ma is megvannak, bár számuk a sok szenvedés következtében erősen megfogyott.

Tudhatott a távoli rokon népről Mátyás is. Történetírója – az élelmes Bonfini – szerint, állítólag követeket is küldött hozzájuk, hogy az új hazába hívja őket: 1473-ban a perzsa fejedelemhez indított követeknek azt a titkos utasítást adta, hogy az ázsiai magyarokat és kunokat beszéljék rá a Magyarországra költözésre. A követeket a rokonok szívesen fogadták, de a magyaroknak útjukat állták az oroszok, s az új hazába csak a Bug menti kun maradványoknak sikerült eljutniuk.

Aztán a rokonságról ismét mindenki megfeledkezett. Elsősorban mi, magyarok.

Mikor néhány évtizeddel később a lengyel Miechovi Mátyás pontosabb képet adott ezekről a jugor-vogul népekről, és megírta róluk, hogy ott fenn északon igen nyomorúságosan, halon és medvehúson élnek, az akkori magyar eredetkutatók felháborodva utasították vissza, hogy a kereszt-

ténységért küzdő nemes magyar nemzetet ilyen pogány, elmaradt néppel rokonítsák. Ők – a biblia hatása alatt – a magyarokat hol a szumíroktól, hol a zsidóktól, hol a főníciaiaktól származtatták.

A külföldi tudósok azonban továbbra is számon tartották a magyar és az északi népek nyelve közötti meglepő hasonlóságot. Egy hamburgi tudós, Fogel Márton; meglepetten fedezte föl, hogy a magyar *kéz* szót finnül *kézinek* mondják; a *vért verinek*; a *szarvat szarvínak*; a *halat kalának*.

Nyelvkutatói vizsgálódásai közben a nagy német bölcselő, Leibniz is rájött, hogy – amint egy levélben írta – a Káspi-tenger mögött, a lappoktól kezdve a tatárokig valamennyi nép hasonló fajtából való; ide kell sorolni – mondja – a finneket, észteket, líveket, permieket, szamojédokat, sőt a magyarokat is, akik valaha a Káspi-tenger és Szibéria között éltek.

Az 1700-as évek elején egy Strahlenberg Fülöp nevű svéd kapitány, aki az orosz-svéd háború alatt hadifogságba esett, oroszországi hadifogsága alatt személyesen is megismerkedett ezekkel a népekkel; ő is felismerte, hogy nyelvük rokonságban van a magyarral. Ő már vagy hatvan magyar szóról igyekezett kimutatni, hogy ugyanaz a szó megvan a finnben, illetve a vogulban, votjákban, osztjákban, cseremiszenben is. A hazai tudósok az ő állításában is kételkedtek. Az európai nyelvészeket azonban a kérdés most már komolyan foglalkoztatta. Megindult Európa-szerte a vita. Most is különös véletlen hozta meg a döntő bizonyosságot.

*

A csillagászok kiszámították, hogy pontosan 1769. június 3-án a Vénusz bolygó közvetlenül a Nap előtt fog elvonulni. A tudományos világ izgatottan készült a nagy pillanatra, mert azt remélték, hogy a két bolygó viszonyából ki tudják számítani azt is, milyen messze van a Nap a Földtől. Kutatták, hogy a Föld melyik pontjáról lehetne legjobban megfigyelni a jelenséget. VII. Keresztély norvég király országa legészakibb, már lappok lakta csúcsán külön csillagvizsgáló tornyot állíttatott. A nagy napra meghívta többek között Bécs első csillagászt is, Hell Miksa egyetemi tanárt. Ez a Hell magyarországi, selmeci származék volt, úgyahogy még tudott magyarul. Hallott ő is a lappok, finnek, magyarok nyelvrokonságáról. Az a gondolata támadt, hogy ott a helyszínen egy kalap alatt végére jár ennek a dolognak is. Munkatársul tehát magyar csillagászt vitt magával, Sajnovics János jezsuitát. Egy év múlva, 1768 őszén érkeztek meg a lappok földjére.

A lapp nyelv sokkal távolibb rokona a magyar nyelvnek, akár a vogul, akár a finn. Sajnovics nagy szorgalommal fogott a vizsgálódáshoz. Talált egy szereg hasonló szót is: Igaz, mélyebb fölfedezése az volt, hogy a két nyelv szerkezetében is van hasonlóság. Megállapította, hogy a lapp éppúgy k-val jelzi a többesszámot, akár a magyar, és hogy a középfokot a lappban is b-betűvel képezik. Észrevette az igeragozás és a névmások egyezését. Sok egyéb belső rokonságot is fölfedezett.

Elhanyagolva a csillagászatot, rögtön belefogett ennek a fontosabb tüneménynek tudományos földolgozásába. Majd ismertetésébe. Két év múltán, 1770-ben a koppenhágai Királyi Dán Tudós Társaságban mutatta be latin nyelvű művét, a *Demonstratio*-t, amelynek alcíme: Idioma Ungarorum et Laponum idem esse; vagyis hogy a magyar és a lapp nyelv azonos.

A cím merész. A két nyelv távolról sem azonos. Csak sok mindenben hasonló. Sajnovics hiába próbálta már magában a könyvben enyhíteni a túlzó kifejezést, – a *Demonstratio* – országos fölháborodást keltett. Ha nem osztjuk is, megérthetjük némileg a tiltakozást.

A szegény, elmaradt lapp nép Európa egyik legsatnyább népe; természet majdnem törpe. A kutatók szerint egyik fajtába sem lehet besorozni. Valószínű, hogy az egész nemzet valami ősellapotban megrekedt csoport, átmenet az ázsiaiak és a rézbőrűek, a mongolok és az indiánok közt. Vagy esetleg e két nép tisztán maradt őse.

Sajnovics korában az emberek azt hitték, hogy a nyelvi rokonság feltétlenül fajtai rokonságot is jelent. Nem gondoltak arra, hogy egy nép elsajátíthatja egy tőle vér szerint merőben idegen nép nyelvét. Ma már kétségtelen, hogy a lappok csak úgy tanulták el a finn törzsek nyelvét, és hogy vér szerint a magyarokhoz semmi közük nem volt.

Akkoriban azonban elsősorban ebből a szempontból ítélték meg a dolgot. A magyarság ellen-seégeinek kapóra jött a nevezetes *Demonstratio*. Egy ostoba német sovíniszta azzal döfött a nemzet elevenjébe, hogy a lappok, igaz, szégyenletesen nyomorúságos állapotban vannak, de vajon még így is nem ők fogják-e szégyenleni, ha olyan néppel rokonítják őket, mint a magyar. Mindez erősen megzavarta már akkor ezt a kérdést.

Voltak, akik elfogadták, sőt diadallal üdvözölték a fölfedezést. Volt, aki hősköltevényben zengte meg az új származást, s a lapp rokon ősmagyarokat még Amerikában, sőt az Amazonok földjén is megvándoroltatta. A többség azonban, büszkeségében megsértve, dacosan elutasította az új elmé-

letet, amely annyi sértésre és gúnyra adott alkalmat. A költő Barcsay valóságos nemzeti csapásnak tekinti a merész állítást. Verse szállóige lett:

Sajnovics jármától óvjuk nemzetünket, Ki Laponniából hurcolja nyelvünket.

Megjelentek újra a regényes eredet-magyarázók, akik most már a perzsától kezdve a szerezcenig csaknem minden nyelvet őszünknek vallottak. Sőt közelgett már az a jámbor tudós is, aki egyszerűen azt állította, sőt bizonygatta, hogy a teremtés nyelve is magyar volt, s nemcsak a trójaiak és görögök, de már Ádám és Éva is magyarul beszélt, igaz, hogy erős palóc kiejtéssel.

Szerencsére, a magyar tudományos világban volt elég tárgyilagosság ahhoz, hogy a veszekedés és sértegetés özönében is kitarson az igazság mellett.

Néhány évre Sajnovics munkája után újabb tudományos mű folytatja a helyes utat: Gyarmathi Sámuelé.

Gyarmathi nemcsak pótolta és kiigazította Sajnovicsot, hanem – nagyobb körültekintéssel látva a munkához – az egész kérdést jobb irányba terelte. Nem azonosságot emlegetett, hanem azt, ami kell: hasonlóságot. Nem egy véletlenül kiragadott esetre rakta elméletét, hanem lépésről lépésre haladva verte le az útmutató cölöpöket. A lapp hasonlóságok kívül megvizsgálta az észtmagyar nyelvrokonságot is, majd könyve utolsó részében, habár még bizonytalanul, de hozzányúlt a kérdés sarkkövéhez, a legközelebbi rokon nyelvhez, a vogul-osztjákhoz is. Aztán sorra vette a többi permi nyelvet.

A munkát nem tudta a kezdet eredményével folytatni. Itthon ez az elmélet, biztatás helyett, még mindig inkább fejcsoválást kapott; a külföldi érdeklődők messze voltak. De munkáját legfőképpen az tette nehezzé, hogy a forrástól is távol élt; Zilahon tanárkodott. Arról ábrándozott, hogy a könyvekben való búvárkodás és fáradságos nyomozás után egyszer a valóságban is nyomozó útra kelhet, fölkeresheti a világ másik sarkán rekedt rokonokat.

*

Ettől fogva, aki a magyar nyelv igazi rokonságának kutatásába mélyedt, nem érte be a könyvlapok rengetegével, hanem a helyszínre vágott. Az út azonban valóban veszélyes volt; veszélyesebb, akár egy kirándulás a sötét dzsungelkbe. Legközelebbi nyelvrokonsaink, a vogulok még a század elején is csaknem megközelíthetetlen területen éltek, rideg, kietlen tájon, az Urál felső felén az északi szélesség 60. és 65. foka között, körülbelül Arhangelszkkal

egy vonalban. A legközelebbi vasútállomás ezer meg ezer kilométerre esik. Közlekedni csak hajón lehet, azt is igen bajosan, mert a folyó, az Ob, az év java részében be van fagyva vagy zajlik. Évente csak egy hajó indult, de még azután is hosszú utat kellett tenni csónakon.

A természeti akadályokon kívül volt más akadály is. A végtelen orosz területen való kalandos utazáshoz természetesen oroszul is kellett tudni. Az elhagyatott vad vidék akkor az emberi életre sem volt biztonságos. A rablóbandákon és a kegyetlen hidegen kívül a különféle ragályos betegségekkel is számot kellett vetni. A cári hatóságok sem nézték szívesen az idegeneket, nem bocsátotak be bárkit.

Mindez nem állította meg a kutatókat.

Helyzetük, szerencsére, némely dologban már kedvezőbb lett.

A nagy nemzeti mozgalmak a múlt század első évtizedeiben érték el a kisebb népeket. Minden nép lázasan kutatja föl múltját, és természetesen még lázasabban eredetét. A történeti és nyelvészeti búvárkodás nem várt értékeket vetett föl.

A finn Lönnrot Illés 1835-ben adta ki népkutató munkájának nagyszerű eredményét, a finnek nemzeti hőskölteményét, a *Kalevalá*-t. A hirtelenül napvilágra került kincs, melyet évszázadokon át a nép őrzött meg, az egész világot bámulatba ejtette. Minden nemzet fiaiban fölébredt a gondolat és a vágy, hátha az ő népük is rejteget ilyesfajta vagyont. A *Kalevalá*-t Lönnrot a finn nyelv egyik legelmaradottabb területén, Karéliában gyűjtötte. Ez útmutatás volt arra, hogy a többi nép is a legalsó rétegben, a nép messzebbre szakadt ágában keresse a maga örökségét.

Az eladdig szinte ismeretlen vagy lenézett finn nép és vele az egész finn nyelvcsalád egyszeriben első sorba került. Lönnrot példájára a fiatal tudósok seregestül indultak útra, hogy a még rejlő értékeket is fölkutassák.

A finn kutatók saját országukon kívül most még fokozottabb szorgalommal kezdték vizsgálni a rokon népek nyelvét és népköltészetét. Voltak, akik életüket áldozták a nagy feladatra. A legkitűnőbbet köztük Castrén Sándornak hívták. Nyelvtudós volt, de az óriási áldozatra a finn nemzeti dicsőség tüzelte. „Be kell, be fogom bizonyítani – írja egyik levelében egészségéért aggódó barátjának –, hogy mi sem vagyunk fattyú néptörédékecske a világ nagy népcsaládjai között, hanem rokonságban vagyunk a föld egyhatod részével... Boldog leszek, ha munkámmal valami kis erőt önthetek a finn nemzeti mozgalmakba.”

Amit a finnekre mondott, azt ránk, magyarokra is mondhatta, mert hisz mi is ebbe a nyelvcsaládba tartozunk.

Vele csaknem egyidőben kelt útra az ősi dicsőség hatása alatt egy másik ifjú. Ő még nehezebb feladatra vállalkozott, s a feladatra ő is életét áldozta. Neki még nagyobb akadályokkal kellett megküzdenie, tehát az ő érdeme még hatalmasabb. Az eredet-kutatás legnagyobb hőse ő.

Őt hívták Reguly Antalnak.

*

Reguly Antal többet szenvedett tán még Kőrösi Csománál is, akihez különben sok mindenben hasonlított. Különbözni tulajdonképpen csak abban különbözött tőle, hogy, mint mondtuk, az ő szívósságának, konokságszámba menő kitartásának eredménye is lett. Ő elérte a nagy célt: megtalálta a magyarok ősrokonait. Ismételjük meg: ő volt az első modern magyar, aki – embertelen szenvedések után – személyesen is beszélt nyelvrokonainkkal ott messze, Európa és Ázsia határán, az Urál északi lejtőin.

A fiatal Reguly váratlanul, hirtelen úgy szánta el magát erre a döntő és dicsőséges útra, ahogy a biblia hősei: egy belső vagy isteni hangnak engedve. Nem készült sem nyelvésznek, sem felfedezőnek. Jogásznak készült. Apja ügyvéd volt; nyugodt polgári pálya várt óráá is.

Már tanulmányai befejezése előtt állt, midőn a hivatás utolérte. A székesfehérvári gimnázium és a pesti jogi fakultás két évének elvégzése után 1839-ben, húszéves korában csak azért indult egy kis külföldi tanulmányútra, mert azután örökre vissza akart vonulni szülőföldjére, a Veszprém megyei Zircre. Szülei Németországba küldték. Hogy világot lásson, megtoldja az utazást, átrándul Koppenhágába, aztán Stockholmba. Ott a királyi könyvtárban véletlenül összeakad egy Avidson nevű nyelvtudóssal.

Ez nyelvészi lelkesültséggel magyarázza, hogy milyen nagy kincs birtokában van a fiatal magyar utazó azzal a puszta ténnyel, hogy magyarok született: tud magyarul! Végére járhat a finnek és a magyarok annyit emlegetett rokonságának.

Aztán éppolyan lelkesen beszél neki a finnekről, akik a fél-ismeretlenségből épp akkor léptek a művelt világ elé egy káprázatos népköltészeti mű, a *Kalevala* ragyogásában; az nem sokkal előbb, 1835-ben jelent meg. A fiatal magyar figyelmesen hallgatja a beszédet. És nyomban dönt: életét a magyar nyelv eredetének földerítésére áldozza.

Mert hátha talál még egy mindennél ősibb *Kalevalá*-t is.

Könnyen kimondjuk valakiről az efféle szót, hogy „életét áldozza”, főleg akkor, amidőn már tudjuk, hogy valóban föl is áldozta életét. Ott, a stockholmi könyvtárban a fiatal Reguly azonban maga is jól tudta, mire határozta el magát. A döntés nem afféle kalandos vállalkozásra szólt, nem holmi vadregényes utazásra.

Reguly jól látta, hogy feladatához legelőször is rengeteget kell tanulnia. Megvolt benne az ifjú merészsége és önfeláldozása; de megvolt benne a férfi szívóssága és körültekintése is. Ezek szerencsés egyesülése tette lehetővé, hogy feladatát megoldja. A rövid nyári kirándulásnak szánt utazásból hosszú esztendők múlva jóformán csak meghalni tért haza Magyarországra.

A könyvtárból szinte nyílegyenesen Finnországba megy, hogy finnül megtanuljon. Tanulás közben ébred rá, hogy fejszéjét mibe is vágta. Hogy nemcsak egy ismeretlen nyelvet, hanem egész tudományt, a nyelvészet tudományát is meg kell tanulnia. A menésre ingerlő türelmetlenséget tanulásra irányítja, s bámulatosan rövid idő alatt otthonos a nyelvben is, a nyelvészetben is.

Mikor tanulmányai bővítése végett egy év múlva, 1841 nyarán Szentpétervárra utazik, ott már megelőzi tudói híre.

Holott saját vallomása szerint csak Szentpétervárott fedezi föl, hogy még mindig milyen keveset tud, még mennyi mindent kell pótolnia. Oroszországba az a sejtés indította, hogy a sokféle finn-ugor nép közt bizonyára van olyan, amely még a finneknél is közelebbi rokonságban áll velünk. De melyik az? Ehhez alaposan át kell tanulmányozni valamennyi finn-ugor nyelvet. Sőt azokat is, amelyek bármily hasonlóságot mutatnak a magyarral; vagyis a finn, lapp, zürjén, cseremis, mordvin, osztják, votják, vogul nyelveken kívül a mongol, jakut, tatár és csuvas nyelveket is.

Hisz ezek a népek oly állapotba kerültek, hogy legtöbbjüket a tudomány is csúfnevükön említi. A vogul valójában manysi, az osztják chanti, a votják udmurt, a cseremis mari, a zürjén komi.

Reguly Szentpétervárt is lankadatlanul művelte magát. „Hosszasan elzárkózva a világtól tanultam – írja 1842 tavaszán szüleinek –, dolgoztam mohón, nagy erőfeszítéssel, megszűnés nélkül, mindent mellőzve, mi stúdiumaimhoz nem tartozott, lemondva az életről, nyugalomról, a jelenről, mire szegénységem és büszkeségem is kényszerítének. Oh, ha látták volna életemet, bámultak volna!” Sokat nélkülözött, nyomorgott is. Pedig már égett a türelmetlenségtől, hogy továbbutazzék Ázsia felé.

Mindinkább bizonyos lett abban, hogy a magyarok legközelebbi nyelvrokonait keleten, a pogány vogulok és osztjások vidékén kell keresni.

„A vogulok – írja az Akadémiának küldött jelentésében – zürjén szomszédaitól Jögra nevet viselnek, ez eleven emlékeztet a régi Ugor vagy Jugor névre... Az oroszok a magyarokat is Jugrinak nevezik... Nem lehetne-e ezen mostani Jögra a régi Jugrival egy név? valamint a vogulok tulajdon neve, Mansi, gyökere a Magyar névnek!”

Mi már tudjuk, hogy Reguly feltevése helyes volt. Kortársai közül csak keveset indított a feltevés tette, azaz segítségre is. A magyar Akadémia is, az udvar is támogatást ígér, de az ígélet teljesítése egyre késik. Az idegen világban nyomorgó Reguly már azon a ponton van, hogy letesz a szép föladatról. Kölcsön után futkos, hogy – hazautazhassék. Sikerül is némi pénzt szereznie – ezen valóítja meg régi tervét; nyugat helyett rögtön kelet felé indul, nem haza, hanem az őshaza sejtett irányába. Azonnal dönt: 1843. október 9-én hagyja el Pétervárt. Most már a közelgő tél sem állíthatja meg.

Három nap múlva Moszkvába, október 27-én pedig Nyizsnyij-Novgorodon át már Kazánba érkezik. Itt két hétre megáll, de csak azért, hogy Kovalevszkijtől, a nagy mongolszakértőtől minél több felvilágosítást kapjon.

Moszkván és a tatárok szépen megművelt földjein keresztül novemberben érkezik el a votjások területére. A votjások a finneknél is közelebbi rokonai a magyaroknak. Reguly köztük is megáll, hogy votják-ismereteit ellenőrizze. De itt a cél közelében még kevesebbet tud vesztegelni. December 4-én már az Urálnál van, Vehoturjében.

Ez valaha vogul föld volt, a helység egy hajdani vogul vár romjain épült. Ezen a vidéken már sok adatot kap a keresett népről, amely szabadságát féltve a cári túlerő elől egyre északabbra húzódott. Reguly lankadatlanul halad a nyomon tovább. Rövidesen az északi szélesség 61. foka alatt a Szoszva és az Ivdel vizei közt fekvő Vszevolodszkoje nevű faluba érkezik.

Itt találkozott az első eleven vogullal.

A vogulok már erről a vidékről is elhúzódtak, mert a táj gazdag aranyfövényben, s így erősen csábítja az idegeneket.

A tanultabb orosz tisztviselők mindenütt szívesen fogadják a fiatal magyar utazót, és készségesen segítik kutatásaiban. Az egyik ilyen hivatalnok, Borovkov szenátor, tette meg neki azt a szívességet, hogy a távoli vogul falvakból elhozott számára két bennszülöttet. Az egyiknek rövidesen vissza kellett térnie falujába, de a másik úgy összebarátkozik Regulyval, hogy szívesen rááldozza idejét. Beszédes öreg bácsi ez, Baktjárnak hívják. Ő tanítja vogulra az ifjú magyart. Reguly el van tőle ragadtatva.

Meglehetősen haladtam a vogul nyelvben – írja Baerne 1844. január 24-én –, kezdem már egy kissé érteni meg úgy-ahogy beszélni is. A magyar nyelvvel való rokonsága annyira kitűnik, hogy a magyarok finn eredete most már minden kétségen fölül áll. Tanítómesteremet, Baktjárt nem dicsérhetem eléggé, néha reggeltől estig türelmesen ül velem, s annyira vonzódik, annyira bizalmas hozzám, hogy vallásuknak és szertartásuknak talán nincs már olyan mozzanata, melyet ne közölt volna velem. De nemcsak élöltem szerzett érdemeiket, hanem népe is kitiünteti; énekese neki, s gyakran loáldozataiban is, miket évenként megtartanak, mint pap közreműködik. Ez a két tulajdonsága rám nézve megint, tudományos háson tekintetében, gazdag forrásul szolgál, eddig tőle már hűsz fonyi különféle éneket, imádságot és dalt jegyeztem le, amelyek nemcsak a nép életére és szellemi állapotára nézve végtelenül érdekesek, hanem nyelvi tekintetben is nagy értékűek, minthogy néha olyan nyelvezet van benne, amely ma már nem szokásos, s amelyet Baktjár uram is csak hosszas gondolkodás után bir megfejteni... Költészetük hősi énekekre, medvénekekre és lírai dalokra osztható, negyedik csoportba foglalhatók himnuszai és imádságaik... Szokásaikban és életmódjukban olyan meglepő hasonlóságot mutatnak egyrészt a lappokkal, másrészt a cseremiszekkel és votjásokkal, hogy az egész finn néptörzsnek régi művelődéséről és vallásáról rajzolando helyes kép nem tartozik többé a legnehezebb föladatok közé.

A rokon népek tagjai a köznapi nyelvben nem értik meg egymást. Bár sok hasonló szóra fölfüled az is, aki nem nyelvtudós. Ilyenekre például:

zürjén	<i>kelni, udni:</i>	magyar	<i>kelni, adni,</i>
votják	<i>nelini, todini:</i>	magyar	<i>nyelni, tudni,</i>
lapp	<i>guolle, guollek:</i>	magyar	<i>hal, halak,</i>
mordvin	<i>kudo, kudom:</i>	magyar	<i>ház, házam,</i>
lapp	<i>gietta, giettad, giettadek:</i>	magyar	<i>kéz, kezéd, kezetek,</i>
cseremisz	<i>punem, punet, puna:</i>	magyar	<i>fonom, fonod, fonja.</i>

De némi erőltetéssel egész mondatokat is össze lehet állítani:

vogul:	Netal upem telen pili.
magyar:	Nőtlen ipam télen fél.
vogul:	Hurem-szát-húsz hulach-szäm ampem viten äli.
magyar:	Háromszázhusz hollószemű ebem vízen él.
osztják:	Lont, tareh, hotah: jivàti kev-hát, hóza!
magyar:	Lúd, daru, hattyú: jöjjetek a kőházhoz!
osztják:	Pegte lau lasinen manl tou szilna.
magyar:	Fekete ló lassan megy a tó szélén.

Az öreg Baktjár társaságában Reguly ki-kirándul a távoli vogul falvakba. Az idegenek iránt oly érthetően bizalmatlan vogulok először gyanakodva nézik az ismeretlen utazót; nem értik, hogy miért érdeklődik annyira nyelvük és szokásaik iránt. De aztán megkedvelik, s már ők is el-ellátogatnak hozzá.

Az eddig is sok bajt látott, testileg-lelkileg megviselt Reguly gyakran betegeskedik a mostoha viszonyok között. De a tanulmányozást szorgalmasan folytatja egészen az 1844. év márciusáig. Ekkor ismét útra kerekedik, hogy ott legyen az irbiti nagy tavaszi vásáron, amely a prémvadász északi népek nagy találkozója szokott lenni.

Innen Tobolszkba megy, mert hírül vette, hogy az utolsó kondai vogul fejedelem fia ott lakik. Március 17-én érkezik meg.

*

Reguly tudósi lelkiismeretességgel és pontossággal számol be útjának minden mozzanatáról. Magáról csak nagy néha emlékezik meg. Szenvedésit, betegségét mintegy mentegetőzésül, csak úgy említi, mint munkájának akadályát. Az önfeláldozásról, a lelkesedésről, mely erre az útra vitte, szemérmesen hallgat. Hallgat az út megrázó élményeiről is. Ezeket úgy kell írásaiból kihámozunk. Így a tobolszki beszámoló tárgyilagossági sorai eposzba illő nagy jelenetet tartalmaznak: egy hajdan hatalmas törzs szétszakadt fiainak kései találkozását. Mint minden nagy esemény, ez is meglepően egyszerű módon folyik le. Az évezredek előtt elvált finnugor harcosok a búcsú megható pillanatában bizonyára nem így képzeltek ivadékaik találkozását.

Regulyval csaknem egyidőben indult a keleti ősök felkutatására a finnek származásának nagy tudósa, Castrén is. Őt is ugyanaz a nemzeti lelke-

sedés hajtja, mint Regulyt, ő is ifjú még, ő is mérhetetlen szenvedések közepette tör előre a kietlen északi tájon.

A finn nép éppúgy a hajdani ős-vogul népből vált ki, akár a magyar. A közös ősanya, a magára maradt vogulság, ellentétben nyugatra indult fiaival, fokozatosan pusztul, vérzik, süllyed lefelé, s hagyja el – mint mondtuk – régi földjeit. Évezredekig senki sem keresi. S most egyszerre mind a két nép követeket küld feléje. Két ifjú, egy magyar és egy finn botorkál a végtelen hómezőkön, hogy az elveszett anyát megtalálják. A sors úgy akarja, hogy ott a metsző tél végi szélben összetalálkozzanak. Tobolszkban találkoznak. Mindketten felkerekedik az utolsó vogul fejedelem fiát.

Képzelnék el az eposzt záró nagy jelenetet. Az egyik hősi nemzetet, a finnt, egy tanár képviseli; a másikat, a magyart, egy volt jogász. Mindketten felkészültek a találkozóra. Megtanulták az ősi nyelvet, a fejedelem fiát vogulul üdvözlök.

Szatigin, a királyfi meglepetten és csodálkozva hallgatja őket. Legjobban akkor csodálkozik, mikor azok népe ősi szokásairól beszélnek. Ő e szokásokat alig ismeri. Alig beszél az ősi nyelvet. Hármójuk közül mindenesetre ő tud belőle legkevesebbet. Mentegetőzve mondja, hogy ő már orosz nevelést kapott. Különben szintén tanár; a helybeli gimnáziumban.

Reguly tárgyilagossággal ír erről a jelenetről is.

Castrénnal csak egy napig volt együtt, búcsúzásul kikísérte kutatótársát a városon kívül. Aztán harmadnap ő is folytatja útját. Elbúcsúzik a királyfitól, akit igen kedves férfiúnak fest le, s aki gazdagon megajándékozta őt: az idők változásának megfelelően, néhány vogul szövegfordítással.

*

Ettől kezdve Reguly úgy vándorol, úgy nyomoz, mintha minden vogult személyesen ki akarna kérdezni a rokonság felől. A feladatot nem a vogulok száma teszi nehezzé, mert hisz vogul ma is alig van több ötezernél, hanem az, hogy ez az ötezernyi nép majdnem akkora területen él, mint Németország.

Regulyt ez nem csüggeszti. A Konda vidékre vándorol, ott megismerkedik egy Popov nevű tanult vogullal; ez valaha pap volt, aztán visszament földművesnek. Tőle Szatigin királyfi nőtestvéréhez utazik. Ez még Szatigiban, az ősi földön él; egyszerű földművesorban.

Innen Felső-Pelimbe ment, s ott tanúja lehetett egy ősi szertartással végzett loáldozatnak egy nyírfabereken. Az áldozati lovat, illetve csikót különben maga Reguly vette, az öreg Baktjár kérésére, aki régóta tartozott a maga istenének ezzel az áldozattal.

Pelimben két hónapnál hosszabb időt tölt: nemcsak nyelvi, hanem történelmi szempontból is alaposan áttanulmányozta a vidéket, mert némely tudós ezt mondta a magyarok őshazájának, Jugriának. Arról akar bizonyosságot szerezni, hogy a vogulok őslakói-e ennek a területnek, vagy csak későbbi odaköltözöttek-e.

Munkájának most is csak egy akadálya van: mérhetetlen szegénysége.

Odahaza, Magyarországon a derék Toldy már felfigyelt vállalkozására, de segítséget alig tudott nyújtani neki. Az ifjú kutatónak annyi pénze sincs, hogy hazainduljon. De most már nem is gondol erre. Azt reméli, hogy északon a vogulok még inkább megőrizték őseik szokásait – ezekhez indul hát. A legtávolabbiakhoz.

Feltevésében nem csalódik. „Az ember itt – írja jelentésében – csak a vadászatot és halászatot ismeri, állatok bőrével ruházkodik, a lovat az eb és iramszarvas pótolja, atyái istenének áldozik, és sajátsága teljes birtokában a természetnek nem fél, hanem egész fia: boldog gondtalanságában nem sejtve azon küzdelmet, melyben a polgáriasság délibb testvéreit emésztí...”

Reguly most ezekkel a nomádokkal él, és szorgalmasan jegyzi ezek nyelvét és szokásait. Végez földrajzi kutatást is: térképeket szerkeszt eladdig ismeretlen területekről. Jegyzete és anyaga már annyi van, hogy alig tud mozogni tőle.

Bejárja az egész észak-vogul földet, aztán átkel az Ob folyón, és a magyarság másik közeli rokon népét, az osztjákokat kezdi tanulmányozni.

Ezek egyik pogány törzsében megleli a mi csodaszarvas-mondánk hasonmását. A törzs őse egy

jávorszarvas üldözése közben vezette népét erre a vidékre. Regulyt meglepi a magas északra szorult nép vitézsége, szinte délies lelkesedése és a népdalokból kiáradó fejlett szellemisége. Lázasan jegyzi ezeket a népdalokat és vitézi tetteket. Úgy érzi, most érkezett el kutatásának igazi céljához. Költői forrásnál van. Tán az őseposzénál!

Amikor hirtelen vissza kell fordulnia.

Beteg is, szegény is. De nem ez kényszeríti a visszatérésre, hanem az, hogy pétervári jóakarói elfordulnak tőle. Talán féltékenységből, talán más okból, vagy pusztán emberi rosszakaratból hirtelen megelégteltek, sőt „valóságos szerencsétlenségnek” tartják az ifjú magyar munkáját. Kényszerrel alátámasztva azt a jó tanácsot adják neki, hogy szedje össze anyagát, utazzék Németországba, és ha már mindenképpen vogulul akar tanulni, ott tanuljon, egy Gabelentz nevű jeles nyelvésztnél.

Mit tehetett volna Reguly? Hazulról nem kapott annyi támogatást, hogy a péterváriakkal szembe szálljon. Így 1845. március 3-án otthagyja az osztják-vogul vidéket, hazaindul. De útközben is annyi értékes anyagot talál, hogy újra és újra megállapodik; hónapokat tölt Kazánban. Nyizsnij-Novgorodban, most az ugyancsak rokon csuvas és mordvin nyelvet vizsgálja. Betegsége azonban mindinkább erőt vesz rajta. Megadja magát.

Épp a végleges indulás előtt áll, midőn elérkezik hozzá a hír, hogy munkáját otthon is figyelik, becsülik; pénz gyűjtjenek számára.

Erre betegen, kimerülten is amellettt dönt, hogy marad. Még egy esztendeig járja a vidéket, hogy a tatár s a cseremis nyelvnek magyar rokonságát is pontosan felfedje. Mikor 1846. augusztus 25-én Pétervárra érkezik, alig áll a lábán.

Kevés vigasz számára, hogy munkájának eredménye láttán a pétervári tudósok most már ünnepléssel fogadják; szóban, írásban dicséző jelzőkkel halmozzák el, a kor egyik legkitűnőbb nyelvészeti és földrajzi szakértőjének tartják. Reguly már nem elismerést, hanem gyógyulást keres. Pétervárról Németországba utazik. Nem nyelvészekhez; orvosokhoz.

Állapota egyre romlik. Betegségében számára a legfájdalmasabb nem a testi fájdalom, hanem az, hogy valahányszor szellemi munkához fog, fejében oly nyilalló szúrást érez, hogy képtelen gondolkodni is. Egyik gyógyhelyről a másikra hordozza az összegyűjtött tudományos kincset, s hónapról hónapra halasztja annak magyarozását és közzétételét.

Az 1848-as magyar forradalmi kormány nyugalmas állást ad neki, hogy az anyag feldolgozását

elvégezhesse. Betegsége miatt az állást sem tudja elfoglalni.

A szabadságharc leverése után már a munkára való kedvét is elveszti. Barátai hasztalan biztatják. Lassan arra gondolnak, van-e egyáltalán mit feldolgozni, „vajon Reguly nem csalódott-e éppúgy, mint Kőrösi Csoma?”

A kétely Reguly hallgatása arányában növekedett.

Végre esztendőök múltán a jóakaratóian türelmetlen Toldy azt ajánlja a megtört tudósnak, hogy apró értekezések formájában terjessze munkáját az Akadémia elé. Reguly hajlik a tanácsra, s végre előveszi a feljegyzett vogul és osztják népdalok és szavak tömegét, amelyek jelentését csak ő érti. Hozzákészül a fordításhoz és magyarázathoz.

És most következik a tragédia, amelynél meg-rázóbb nem is érhet tudóst. A nagyrészt kusza jegyzetek lapozása közben, Reguly megdöbbenve eszmél rá, hogy azokat már ő sem érti: csaknem mindent elfeledett.

Egész életének munkája, tudósi hite forog a kockán – ki nem fogja csalónak tartani, ha tehetetlensége nyilvánosságra kerül? Kétségbeesetten húzódik

vissza; a testi összeroppanás után lelki összeomlás fenyegeti.

Barátai közül már csak egy-ketten hisznek benne s tartanak ki mellette. Szerencsére épp ebben az időben támad a magyar nyelv kutatásnak egy újabb nagy tudósa: Hunfalvy Pál. Toldy biztatására Reguly most a vogul nyelvben szintén jártas Hunfalvyval együtt kezdi vizsgálni a szövegeket. A kusza jegyzetek megvilágosulnak, Reguly szelleme frissülni kezd. Teste azonban már képtelen a megújulásra.

A munka befejezése előtt meghal: 1858. augusztus 23-án.

Mindössze harminckilenc éves volt.

A tudomány évtizedekig foglalkozott az ő gyűjtéseinek feldolgozásával és magyarázásával, még ma is foglalkozik vele. Ez az alap, amelyen a magyar nyelvészeti kutatás nyugszik. Biztos és hiteles alap, a későbbi kutatók és utazók, első sorban Munkácsi Bernát, aztán Pápay József, majd Zsirai Miklós Reguly minden adatát igazolták. Helyes és követendő irányt adott; nemcsak nyelvészetből, hanem férfiasságból, önfeláldozásból is.

(Ingyen lakoma, Bp., 1964.)

